

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Валери Григоров – НАИМ-БАН, член на Научното жури

за дисертационен труд на тема: **Средновековни накити от територията на юг от Стара планина (IX–XII в.)**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Цветина Петкова Петкова, докторант на СУ Св. Климент Охридски, Исторически факултет, Катедра Археология, с научен ръководител: проф. д.и.н. Людмила Дончева-Петкова

Представеният дисертационен труд е структуриран в три основни части: основен текст, включващ увод, пет глави, заключение и библиография (общо 233 страници); каталог, съдържащ 835 каталожни единици; и приложения, които включват интерактивна уеб карта с разпространението на различните типове накити в Южна България, 13 фигури с типология на обеците, гривните и пръстените, 112 табла с находки от каталога, както и 6 необозначени табла. Към приложенията е добавена и таблица 1, съдържаща информация за различните типове накити, открити в използваните гробни контексти.

Във фокуса на изследването са накитите от територията на днешна Южна България, датирани в периода IX–XII в. Темата е актуална и се обосновава от мащабните археологически проучвания през последните десетилетия – резултат от активни теренни изследвания в района на енергийния комплекс „Марица-изток“, както и от многобройни инфраструктурни проекти в Южна България. Специално внимание в работата е отделено на преосмислянето хронологията на гробовете от некрополите от групата „Абланица–Туховище“, която неведнъж е била предмет на дискусии в научната литература.

Изворовата база, използвана в изследването, е изключително обемна и задълбочено обработена. Частичен недостатък представлява изключването на вече публикувани материали от каталога, което донякъде затруднява бързата справка и цялостния преглед на извадката. Въпреки този технически пропуск, количеството на включените в каталога находки е напълно достатъчно за пълноценното и качествено разработване на дисертационния труд.

В увода докторантката ясно е формулирала обекта и предмета на изследването, както и поставените цели и задачи, териториалния и хронологическия обхват. Основната цел на дисертацията е да бъде изяснена хронологията на отделните типове накити и елементи на костюма, разпространени на юг от Стара планина в периода IX–XII в. Специален акцент е поставен върху анализа на гробните контексти, чрез които се проследява комбинирането на различни типове накити в затворени комплекси.

Приложеният изследователски подход съчетава утвърдени археологически методи с корелационен анализ, базиран на данни от 88 археологически обекта и находки, съхранявани в 16 музейни фонда. В рамките на проучването е разработена самостоятелна типология, която класифицира накитите според функционалното им предназначение – украшения за глава, шия, тяло и ръце.

В увода е представена кратка, но съдържателна историографска справка на изследванията по темата, отличаваща се с балансирана критичност и ясно изведени акценти от различните научни трудове. Докторантката коректно отчита приноса на изследователи като Ж. Вържарова, Д. Аладжов, П. Гатев, Й. Чангова, Ст. Ангелова, Р. Колева, Б. Борисов, Д. Янков, В. Григоров, В. Кацарова, Г. Шейлева, Г. Грозданова, Ч. Кирилов и други, които са изследвали ранносредновековни паметници и находки от Тракия и са обобщили резултатите в своите публикации. Стъпвайки върху техните достижения, настоящото изследване ги доразвива и надгражда чрез разширяване на изворовата база и преоценка датировката на отделни обекти и находки.

Предложената типология на накитите е разработена самостоятелно, като в отделни части е съобразена и кореспондира със съществуващи класификационни схеми, обобщаващи темата за накитите в регионален и трансрегионален контекст. Накитите са класифицирани в няколко основни групи според частите на тялото, които украсяват – глава, шия, торс и ръце, както е прието и в други подобни изследвания.

В структурата на типологията водещ критерий е формата на накита, вторичен критерий е техниката на изработка, а на трето място разгледана украсата. При подреждането на отделните варианти е следвана градацията – от по-простите към по-сложните форми.

В изследването са използвани основно находки от гробни контексти, които предоставят отлични възможности за корелация както в рамките на даден некропол, така и между синхронни некрополи. Това позволява да се проследят комбинации от различни типове накити, открити в общи гробни контексти. По-ограничено са използвани находки, от селищни обекти, които осигуряват по-прецизни стратиграфски данни за датиране.

Каталогът е обогатен с голям брой материали от музейни фондове – част от тях вече публикувани, а други документирани и въведени в научен оборот от самата докторантка.

В глава 1, озаглавена „*Накити за глава*“ са разгледани обеците, които са класифицирани в десет типа, разделени на варианти и подварианти. В началото е направена уговорка, че обеците и наушниците ще бъдат разглеждани заедно, тъй като през периода IX – XII в. наушниците не се отличават категорично по конструкция, размери или форма. В коментарите към отделните типове са посочени конкретни примери, за които гробният контекст дава основания да се предположи, че накитът е носен като наушник. При повечето примери обаче разпознаването като наушник остава

по-скоро хипотетично, а не еднозначно и безспорно. От малкото сигурни или предполагаеми наушници може да се направи изводът, че този вид накит е използван сравнително рядко и като цяло не е характерен за модата през изследвания период.

Предложената хронология на отделните типове е добре обоснована и изглежда достоверна. Само в отделни случаи бих могъл да дискутирам необходимостта от корекции в датировката на някои находки и изясняване на общата хронология на съответните типове. Затрудненията при определянето на хронологията на накитите до голяма степен са обективни и произтичат от ограниченията на използваната методология, която се основава изключително на корелацията между различни накити, открити в гробни контексти. Макар този метод да е доказал своята целесъобразност, той съдържа и определени ограничения. На първо място, продължителният период на използване на повечето некрополи и невъзможността за изграждане на надеждна вътрешна хронология водят до често приравняване на общата хронология на некропола към датировката на отделните гробни контексти. Това, от своя страна, изкуствено удължава хронологията на самите контексти, а оттам – и на хронологията на някои типове накити. Пряката корелация между накити с по-дълъг период на употреба – обхващащ понякога две, три и повече столетия води до размиване на хронологичните граници и ограничава възможностите за по-прецизно датиране. В тази връзка моята препоръка е да не се разчита единствено на корелацията между гробните контексти, а да се използват по-пълноценно и находки от селищни обекти, чиято хронология е базирана на надеждна стратиграфска информация. Съчетаването на двата метода – корелационния и стратиграфския – предоставя по-добри възможности за уточняване на хронологията на отделните типове обеци. Там където е приложен този подход, хронологията е значително по-добре аргументирана.

В главата са разгледани и други находки, откривани в областта на черепа, които свидетелстват за използването на диадеми и прочелници, съставени от метални пластини, пришивани върху текстилен или друг органичен материал.

В глава 2, озаглавена „*Накити за ръце*“, са разгледани гривните и пръстените. Гривните са разделени в две групи – метални (тип I) и стъклени (тип II). Металните гривни са обособени в шест варианта и подварианти, а стъклените – в пет варианта и подварианти. Металните гривни са коментирани единствено в рамките на отделните варианти, докато на стъклените е отделено по-специално внимание, като е направен и опит за кратко обобщение.

Пръстените са класифицирани в дванадесет типа с отделни варианти към някои от тях. В голяма степен типологията е съобразена и съгласувана с тази на В. Григоров, което улеснява сравнителния анализ и дискусията за хронологията на находките. Извън основната типология са включени и няколко пръстена, изработени от стъкло, характерни за края на XII и началото на XIII в.

В глава 3, озаглавена „Украшения за шия“, са разгледани различни по форма висулки (медальони, пандантиви, звънчета), пробити монети и мъниста (ореховидни и други типове), които най-често се използват в съчетание от различни елементи, комбинирани в наниз като украса за шията. Информацията е допълнена с единични находки на торква, касета и колие с висулки от метални верижки.

В глава 4 са разгледани стъклените мъниста, които са обособени в четири типа. Специално внимание е отделено на съчетаването им в наниз и гердани с опит за хронологическо съотнасяне между различните типове мъниста.

В глава 5 се обобщава връзката между накитите и облеклото, с акцент върху обеците и наушниците. Анализирани са хронологическите разлики в разпространението на накитите на юг и на север от Стара планина. Изведени са важни изводи относно връзката между използваните видове накити и пола, и възрастта на погребаните индивиди. Установена е зависимост, че по-големите комплекти накити принадлежат предимно на млади жени, често и на деца. От това може да се направи изводът, че пълните комплекти представят част от костюма на неомъжените момичета или на жени, които наскоро са сключили брак. Отбелязани са и регионални особености в модата, както и хронологически промени в използването на отделни типове накити.

В обобщения анализ се подчертава, че накитите са тясно свързани с всички аспекти от живота на средновековното население – обществен, икономически, социален и религиозен. Накитите предоставят ценна информация не само за модата и облеклото през разглеждания период, но и за производството и търговията, за семейното положение и социалния статус на притежателите, а в някои случаи – и за тяхната религиозна и културна принадлежност.

Заключението съдържа синтезиран преглед на основните резултати от изследването и ни предоставя обобщен отговор на формулираните в увода цели и изследователски задачи.

Библиографията е изчерпателна, като докторантката е включила всички релевантни и значими изследвания по темата, като е използвала не само публикации, свързани с конкретно изследваната територия, но и публикации за обекти от съседните балкански региони.

Бележки относно стила на писане

Дисертационният труд се отличава със сравнително добър стил на излагане на научните факти. Въпреки това, на определени места текстът се нуждае от редакции както на граматическо, така и на стилистично ниво. Някои изречения биха могли да бъдат формулирани по-балансирано и прецизно. Например, вместо да се твърди, че накитите предоставят „достоверни данни за религиозния и етническият произход на населението“, по-подходящо би било да се разглеждат като елемент от културните и регионалните особености на населението, които могат да бъдат повлияни от етнически и религиозни

фактори. По отношение на терминологията, изразът „прецизиране на хронологията на накитите“ е препоръчително да бъде заменен с по-общата и неутрална формулировка „изясняване хронологията на накитите“.

Констатирам също така несъответствие в изписването на отделните глави: в съдържанието те са обозначени като „Глава 1“, „Глава 2“ и т.н., докато в основния текст са изписани като „Първа глава“, „Втора глава“ и т.н. За постигане на унифициран вид на труда е необходимо обозначенията да бъдат уеднаквени.

Каталогът е добре структуриран и следва логиката на представянето на накитите в основния текст, което значително улеснява неговото ползване. За всеки артефакт е предоставено кратко описание на формата, материала и размерите, посочена е препратка към съответната илюстрация, отбелязан е типът според разработената типология, както и данни за археологическия обект, описание на контекста на откриване, информация за мястото на съхранение и наличните публикации. Единствената препоръка, която може да се направи във връзка с иначе добре оформените и съдържателни рубрики, е добавянето на отделна категория „Датиране“, в която да бъдат изложени аргументите за датиране на всяка находка.

Приложенията са оформени като отделно книжно тяло и включват няколко категории илюстративен материал: интерактивна уеб-карта, представяща разпространението на отделните типове накити; 13 фигури, илюстриращи типологията на отделните групи накити; 112 табла с рисунки или снимки на находките, включени в каталога; както и 6 неномерирани табла с изображения на гробни контексти. Илюстрациите са добре свързани с основния текст, като единствено липсват препратки към шестте неномерирани табла.

Като пропуск в илюстративния материал бих отбелязал липсата на обобщаващи табла, които да визуализират типо-хронологията на накитите, описана в текста. Този недостатък е желателно да бъде отстранен при бъдещото публикуване на дисертационния труд, тъй като визуалното представяне на обобщената типо-хронология представлява един от важните и приноси резултати на подобен род изследвания.

В приложенията е включена и Таблица 1, съдържаща информация за откритите типове накити в гробните контексти, използвани в изследването. Таблицата служи като инструмент за хронологическа корелация на находките по некрополи и гробни контексти.

Научни приноси

В дисертацията могат да се открият няколко съществени научни приноса:

1. Обобщена е информацията за разпространението на накитите в Южна България през периода IX – XII в., като освен публикуваните находки, са включени и значителен брой непубликувани материали.

2. Разработена е типология на накитите, която служи като основа за анализа в изследването.
3. Аргументирана е хронологията на отделните типове и варианти накити.
4. Анализирани са модните промени в употребата на накити в Тракия през периода IX – XII в.

Данни за автореферата

Авторефератът е в обем от 75 страници и отразява точно и в пълнота съдържанието на дисертацията. Докторантката е публикувала четири научни статии по темата на дисертацията, което свидетелства за последователна научна активност.

Оценка на дисертационния труд

Рецензията на дисертационен труд притежава всички качества на самостоятелно, задълбочено и приносно научно изследване в областта на археологията. Изследването е актуално, базирано е на значителен нов изворов материал. Постигнатите резултати обобщават и надграждат познанието ни за накитите през IX – XII в. на юг от Стара планина и за културната история на средновековна Тракия. Дисертационният труд отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и вътрешните правила на СУ. Всичко това ми дава основание да подкрепя присъждането на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.2. История и археология на Цветина Петкова Петкова.

03.06.2025 г.

доц. д-р Валери Григоров